

ELINA VITIKKA

Referointi rajatyönä: virheellisten terveysväitteiden kumoaminen tietokirjallisuudessa

1 Johdanto

Terveys on aihe, joka koskettaa jokaista. Julkinen keskustelu terveydestä ja siitä, kuka voi esiintyä terveyden asiantuntijana, käy kiivaana. Niin perinteisessä kuin sosiaalisessakin mediassa terveydestä esitetään monenlaista, ristiriitaistakin tietoa, ja äänessä on sekä tutkimustietoon nojaavia asiantuntijoita että virallisia suosituksia haastavia, esimerkiksi omaan kokemukseensa nojaavia toimijoita. (Esim. Järvi [toim.] 2014; Järvi–Tammi [toim.] 2016; Sarja 2016.) Tutkijoilta odotetaan yhteiskunnallisen asemansa puolesta kannanottoja ajankohtaisiin keskustelunaiheisiin sekä lausuntoja siitä, mikä tieto pitää paikkansa (esim. Väliaverron 2015). Heille keskusteluun osallistumisen ja vaikuttamisen kanavia ovat esimerkiksi blogit (ks. Vitikka 2018) ja populaarit tietokirjat (ks. Vitikka 2020; 2022). Keskeinen keino, jolla keskusteluun osallistutaan, on muiden osallistujien referoiminen: toisen lausuman rekontekstualisoiminen, sen arvioiminen ja oman kannan esittäminen.

Tässä artikkelissa tarkastelen, miten yleistajuisissa tietokirjoissa käsitellään erilaisia terveyteen liittyviä uskomuksia ja kumotaan virheellisiä väitteitä. Analyysin keskiössä ovat terveysväitteiden referoimisen ja arvioimisen keinot. Tutkimuskysymykset ovat, minkälaisin referointikeinoin terveysväitteitä referoidaan, minkälaisin kielellisin ja retorisin keinoin niitä arvioidaan ja kumotaan ja miten tämä kytkeytyy laajempiin popularisointikäytänteisiin.

Lähestyn terveysväitteiden referoimista ja kumoamista tieteen ja ei-tieteen välisenä rajatyönä (engl. *boundary work*): minkälainen tieto esitetään tieteellisesti luotettavana, mikä taas epätieteenä, ja millaisin argumentein tätä demarkaatiota eli rajanvetoa perustellaan (ks. Gieryn 1983; Kiikeri–Ylikoski 2004, 93–94). Populaarin tietokirjan retoriset resurssit rajatyölle ovat moninaiset (ks. esim. Mellor 2003). Suomenkielisissä tietokirjoissa esimerkiksi tutkijan havainnointikyvyyn yliveraisuutta korostetaan verrattuna maallikkoon (Virtanen 2019) ja rajaa tieteen äänen ja potilaiden kokemuksellisen äänen välillä ylläpidetään multimodaalisin keinoin (Virtanen 2022). Englanninkielisissä tietokirjoissa

kirjoittajan on havaittu esittävän kannattamansa tutkimussuuntauksen rehellisenä ja yksinkertaisena, hyvänä tieteenä, ja vastustamansa suuntauksen opportunistisena ja monimutkaisena, huonona tieteenä – tai ei tieteenä alkuunkaan (Oikkonen 2013).

Tutkimukseni asettuu osaksi tietokirjallisuuden tutkimusperinnettä (ks. Hiidenmaa–Virtanen–Satokangas–Vitikka–Lindh 2018). Suomessa sen piirissä on tutkittu muun muassa tiedettä yleistajuistavien teosten termien selittämisen keinoja ja käytänteitä (Satokangas 2021) ja kieltolauseisiin liittyvää kirjoittajan ja lukijan välistä vuorovaikutusta (Vitikka 2022). Yhtenä keskeisenä tutkimusintressinä ovat olleet kertomuksellisuuden eri ilmenemismuodot ja tehtävät tietokirjallisuudessa (ks. Virtanen–Hiidenmaa–Nummi [toim.] 2020). Myös referointia on tarkasteltu tietokirjoista (Harju 2020) ja matkakirjallisuustutkimuksessa (Lindh 2021). Muista kielistä vertailukohtia tarjoaa esimerkiksi Olga A. Pilkingtonin (2018) tutkimus referoinnin retorisisista tehtävistä englanninkielisissä tietokirjoissa sekä Bart Pendersin (2014) tutkimus hollanninkielisistä tietokirjoista, joissa tutkijakirjoittajat kumoavat syömiseen liittyviä väitteitä.

Esittelen seuraavaksi luvussa 2 tutkimukseni teoriataustan. Luvussa 3 esittelen aineistoni ja menetelmäni. Luku 4 on analyysiluku, ja luvussa 5 kokoa havaintoni yhteen.

2 Tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat

Tutkimukseni asettuu osaksi kirjoitetun vuorovaikutuksen tutkimusperinnettä (esim. Virtanen–Rahtu–Shore 2018), ja tutkimuksen teoreettisena kivijalkana on ajatus kielenkäytön dialogisuudesta. Dialogisuudella tarkoitetaan ensinnäkin sitä, että kielenkäyttö on aina moniäänistä: siinä voi kuulla kaikuja aiemmasta keskustelusta sekä vakiintuneista kielenkäytön tavoista, kuten genrekonventioista ja diskursseista. Toisaalta kielenkäyttö on myös aina toiseensuuntautunutta: sillä ennakoidaan tulevia vastauksia ja luodaan suhdetta vastaanottajaan. (Esim. Bahtin 1986 [1953], 69, 91–96; Fairclough 1992, 84–85; Martin–White 2005, 92–94; Makkonen–Craig 2014.) Huomioni analyysissa keskittyy siihen, miten kolmansien osapuolten – siis muiden kuin kirjoittajan tai lukijan – referoiminen asettuu osaksi laajempia popularisoinnin käytänteitä, minkälaiseksi suhde kirjoittajan ja näiden äänien välillä hahmottuu ja minkälaista sosiokulttuurista kontekstia tämä moniäänisyys rakentaa terveydestä käytävälle keskustelulle.

Referoinnilla tarkoitetaan toisen esityksen, esimerkiksi puheen, kirjoituksen tai ajattelun – todellisen tai kuvitellun –, esittämistä osana omaa kielellistä esitystä (ks. Kuiri 1984, 1; Kalliokoski 2005, 11) siten, että omaan esitykseen tuotu toinen ääni on osoitettu referoiduksi ja tarkoitettu tunnistettavaksi (ks. Penttilä 1948, 48–50; Koski 1985, 70).¹ Kyse on Faircloughin (1992, 117–118) klassisen jaottelun mukaisesti siis ilmiannusta eli avoimesta intertekstuaalisuudesta (perustavan intertekstuaalisuuden eli interdiskursiivisuuden

¹ Tosin myös plagiointia on tarkasteltu referoinnin näkökulmasta (esim. Nyqvist 2020), vaikka tyypillisesti sitä ei ole merkitty eikä tarkoitettu tunnistettavaksi kirjoittajan äänestä erilliseksi.

sijaan). Referaattiosa tai referaatti taas on se kielellinen esitys, joka ilmaistaan referoiduksi (esim. Penttilä 1948, 48). Siinä missä kaikkea kielenkäyttöä voidaan pitää moniäänisenä, referoinnilla moniäänisyys voidaan tuoda näkyviin (vrt. Juvonen 2014, 73). Referoinnin käsitteen kanssa osin päällekkäinen on systeemis-funktionaalisen teorian (SF-teorian) projektion käsite, representaation representaatio tai metarepresentaatio, jossa projisoiva (kehys)ilmaus vastaa johtoilmauksen käsitettä ja projisoitu, kehystetty ilmaus referaattia (McGregor 1994, 64; Shore 2005, 51; 2020, 480–482; ks. myös Paldanius 2019).

Suomen kielessä on lukuisia tapoja ilmaista, että esitetty perustuu toiseen esitykseen. Valinnanvaraa on myös siinä, spesifioidaanko alkuperäisen äänen esittäjä, miten referoituun ääneen suhtaudutaan ja kuinka tarkasti aiempaa kielellistä esitystä toistetaan. Esitys voidaan osoittaa referoiduksi toiseksi ääneksi typografisesti esimerkiksi lainausmerkkien avulla (*”Se toimii.”*). Referointi voidaan merkitä myös erilaisilla syntaktis-morfologisilla ja leksikaalisilla keinoilla, kuten johtolauseella (*hän väitti, että se toimii*), nominaalimuotoisella johtoilmauksella (SF-teorian termein projektiosubstantiivilla, ks. Shore 2020, 503) (*väite, että se toimii*) tai elatiivirakenteella (*hänestä se toimii*) (ks. esim. Kuiri 1984, 1–2; Kalliokoski 2005, 22, 26–30).

Aineistoni referointikeinojen luokittelun ja niiden tehtävien tarkastelun lähtökohtana on ollut Geoffrey Leechin ja Mick Shortin (2007 [1981], 260) malli (Kuvio 1), jossa keinot esitetään jatkumona sanatarkasta² (vapaasta) suorasta esityksestä³ epäsuoraan esitykseen, joka mahdollistaa referoidun viestin sisällön muotoilun omin sanoin, ja edelleen kielellisen tai mentaalisen toiminnan (eli puhe-, kirjoitus- tai ajatteluakti[e]n) tiivistykseen ja lopulta pelkkään mainintaan⁴ puhe-, kirjoitus- tai ajatteluakt(e)ista ilman varsinaista referaattiosaa.⁵ Malli on alun perin laadittu kuvaukseksi puheen ja ajattelun referointikeinoista fiktiossa. Esimerkiksi Elena Seminon, Mick Shortin ja Martin Wynnin (1999) tutkimuksessa malliin on lisätty myös kirjoituksen referoinnin keinot, ja Short (esim. 2012) on sittemmin esittänyt malliin muutoksia muun muassa referoinnin kategorioiden nimeämisen suhteen. Mallia on sovellettu esimerkiksi sanomalehtien ja elämäkertojen (Semino–Short 2004) sekä populaarien tietokirjojen (Pilkington 2018) referoinnin tarkasteluun.

2 Clarkin ja Gerrigin (1990, 799) mukaan suoran esityksen ei tarvitse toistaa alkuperäisestä lausumasta ainuttakaan sanaa, vaan esimerkiksi lausuman intonaation esittäminen riittää. Toisaalta kun puhetta esitetään kirjallisessa muodossa, ei esimerkiksi intonaatiota, elehdintää tai muita para- ja ekstralingvistisiä piirteitä saada mukaan suoraan esitykseen (ks. esim. Kuiri 1984, 251; Karttunen 2010, 225). Kyse onkin (sana)tarkkuuden illuusiosta. (Ks. myös Haapanen 2017.)

3 Suoraa esitystä kutsutaan suomeksi myös sitaatiksi (esim. Penttilä 1948, 49; Haapanen 2016, 218).

4 Kalliokoski (2005, 17) käyttää Leechin ja Shortin jatkumoa kuvatessaan tiivistyksestä termiä *tiivistelmä* ja puheaktin maininnasta termiä *kerronta*.

5 Esimerkiksi Koski (1985, 99) ja Shore (2005, 64) rajaisivat pelkän kielellisestä toiminnasta mainitsemisen referoinnin ulkopuolelle, Kuiri (1984, 28–29) ja Mäntynen (2003, 75) taas huomioivat tällaisetkin tapaukset osaksi referoinnin keinojen jatkumoa.

VAPAA SUORA ESITYS	SUORA ESITYS	VAPAA EPÄSUORA ESITYS	EPÄSUORA ESITYS	PUHEAKTIN TIIVISTYS	PUHEAKTIN MAININTA
<i>Kookosöljy on (minusta) niin terveellistä! Se suojaa monilta sairauksilta!</i>	<i>(Hän väittää:) ”Kookosöljy on (minusta) niin terveellistä! Se suojaa monilta sairauksilta!”</i>	<i>Kookosöljy on (hänestä) niin terveellistä ja suoja sairauksilta!</i>	<i>Hän väittää, että kookosöljy on terveellistä ja suojaa sairauksilta.</i>	<i>Hän esittää väitteitä kookosöljyn terveyshyödyistä.</i>	<i>Hän väittelee internetissä (kookosöljystä).</i>

Kuvio 1. Referoinnin keinot jatkumolla ja esimerkkejä referoinnin keinoista Leechiä ja Shortia (2007 [1981], 260) mukaillen (ks. myös Kalliokoski 2005, 17).

Jatkumomalli kuvastaa kirjoittajan näennäistä valtaa referoituun sisältöön: (vapaan) suoran esityksen käyttäminen viestii kirjoittajan päästävän toiset vapaasti ääneen, (vapaa) epäsuora esitys ja tiivistys taas antavat kirjoittajan muotoilla toisen esittämää omin sanoin sekä tiivistää ja pelkistää sitä (Leech–Short 2007 [1981], 260; Thompson 1996, 511; vrt. Kuiri 1984, 23–25; Kalliokoski 2005, 18–19). Kaikki referoitavat äänet suodattuvat tekstiin kuitenkin aina kirjoittajan tulkinnan kautta, ja kirjoittaja voi valita referointitavan omien retoristen tavoitteidensa mukaisesti, toki genre- ja vaikkapa ammatillis-institutionaaliset käytänteet huomioiden (vrt. Koski 1985, 83–84; Thompson 1996, 502; Linell 1998, 148–149). Esimerkiksi journalistisissa teksteissä suoraksi esitykseksi merkitty sitaatti voidaan rajata tarkoituksellisesti ironisen vaikutelman aikaansaamiseksi (ks. Rahtu 2005) tai koostaa useista erillisistä puheenvuoroista (Haapanen 2017, 23–26). Oleellista onkin, mitä toisten äänten rekontekstualisoimisella – esittämällä, mukauttamisella ja arvioimisella – tekstissä tehdään (vrt. Linell 1998, 144–145). Uudessa kontekstissa referaatista voidaan nostaa esiin jotain sellaista, mikä alkuperäisessä kontekstissa voisi olla perifeeristä (mp.).

Suomen kielen moninaisten referointikeinojen asettaminen suoralinjaiselle jatkumolle ei aina ole yksiselitteistä⁶, mutta tässä tutkimuksessa eri referointitapausten tarkka luokittelu eri kategorioihin ei toisaalta ole tarkoituksenmukaistakaan. Leechin ja Shortin (2007 [1981]) mallin ohella keskeiseksi analyttiseksi työkaluksi nouseekin Herbert H. Clarkin ja Richard J. Gerrigin (1990) tekemä jaottelu yhtäältä kuvaaviin (*describe*) ja toisaalta esittäviin (*depict*) kielenkäytön resursseihin ja referoinnin keinoihin. Heidän mukaansa suoraa esitystä (eli sitaattia, *quotation*) voi pitää perustavanlaatuisesti erilaisena viestinnällisenä resurssina kuin epäsuora esitys; siinä missä epäsuora esitys kuvaa ja pelkistää referoitua ääntä, äänen suora esitys tarjoaa siitä konkreettisen havainnollistuksen (*demonstration*) ja antaa lukijan kokea sen itse (esim. ma. 793).

Fiktio tutkimuksessa suoraa esitystä on pidetty puheen esityksen perustapauksena (Leech–Short 2007 [1981], 276). Niin fiktiivisessä kuin faktapohjaisessakin

6 Shore (2005, 77) on ehdottanut referoinnin keinojen kuvaamista janan sijaan kehämäisen mallin avulla, sillä toisinaan esimerkiksi vapaan suoran ja vapaan epäsuoran esityksen rajat ovat hämäriä.

kertomuksellisessa tekstissä suoran esityksen on tulkittu elävöittävän kerrontaa, vievän lukijan lähemmäs kerrottuja tapahtumia ja luovan välittömyyden vaikutelmaa (Karttunen 2010, 243). Myös Ilona Lindhin (2021) tarkastelemissa matkakirjoissa, jotka perustuvat oletetusti todellisille tapahtumille mutta joissa fiktionaalisuudella on merkittävä rooli (mts. 19–20), (vapaata) suoraa esitystä käytetään matkanaikaisia keskusteluja referoitaessa. Sen avulla voidaan luoda illuusio eri äänten läsnäolosta ja osoittaa referoidun keskustelun tärkeyttä, esimerkiksi sen poikkeuksellisuutta (mts. 113–116). Sen sijaan epäsuoralla esityksellä sekä esimerkiksi episteemisyiden ilmauksin voidaan ottaa evaluoivaa etäisyyttä referoituihin ääniin (mts. 101). Toisaalta vapaalla epäsuoralla esityksellä voidaan hämärtää rajaa kertojan ja referoidun äänen ja näkökulman välillä, esimerkiksi referoimalla tekstissä esiintyvän henkilön (oletettuja tai kuviteltuja) ajatuksia, ja näin eläytyä tämän kokemukseen (mts. 102–103; vrt. Leech–Short 2007 [1981], 262, 268, 272). Vapaata epäsuoraa esitystä onkin kutsuttu myös eläytymisesitykseksi (esim. Penttilä 1948, 68).⁷

Tietokirjallisuutta tutkinut Pilkington (2018) haastaa käsitystä Leechin ja Shortin (2007 [1981]) mallissa kuvatuista referointikeinojen tavanomaisista tehtävistä. Hänen tarkastelemissaan tietokirjoissa, etenkin niiden narratiivisissa jaksoissa, todellisia tapahtumia dramatisoivissa tehtävissä hyödynnetään suoran esityksen ohella ja jopa erityisesti tutkijoiden puheen tiivistystä (mts. 71–73) sekä puheen, ajattelun ja kirjoituksen eri referointikeinojen yhdistelmiä (mts. 74–77). Tutkijoiden ajatuksia epäsuorasti referoimalla havainnollistetaan puolestaan erilaisia tieteellisiin läpimurtoihin johtaneita ajatuskuluja (mts. 94–98). Tutkijoiden referoinnilla monissa eri muodoissaan on Pilkingtonin mukaan keskeinen rooli tiedemyönteisessä diskurssissa (mts. 115): sillä esimerkiksi luodaan kuvaa tutkijoista ymmärrettävinä yleistajuistajina (mts. 110), huumorintajuisina sanailijoina (mts. 121) ja kirjallisuudentuntijoina (mts. 122–123, vrt. Lindh 2021, 92–96).

Sanna Machaalin (2022) tutkimissa pörssiyhtiöiden vuosikertomuksien narratiivisissa jaksoissa vapaalla suoralla ja suoralla esityksellä on yhtä lailla maineenhallintatehtäviä. Myötäsukaisten äänien referoinnilla pyritään välittämään yhtiöstä positiivista kuvaa ja vakuuttamaan lukija esimerkiksi yhtiön luotettavuudesta ja toiminnan sujuvuudesta (esim. mts. 173–179).

Yllä mainituissa tutkimuksissa tarkastellut referoidut äänet ovat monesti tavalla tai toisella kirjoittajan näkökulmasta positiivisia. Käsillä olevassa tutkimuksessa fokus sen sijaan on kirjoittajan näkökulmasta virheellisten väitteiden referoimisessa.

7 Clark ja Gerrig (1990, 786–788) niputtavatkin vapaan epäsuoran esityksen samaan havainnollistuskategoriaan kuin suoran esityksen. Vaikka vapaassa epäsuorassa esityksessä tarkastelupiste (*vantage point*) onkin puhetilanteessa, pyrkii se enemmän havainnollistamaan esityksensä kohdetta kuin kuvaamaan sitä, esimerkiksi toistamalla jonkin alkuperäisen esityksen tyylillisen piirteen tai vaikkapa sen kysymysmuodon (ks. myös Leech–Short 2007 [1981], 263, 266).

3 Aineisto ja menetelmä

Aineistonani on kolme tutkimuspohjaista yleistajuista tietokirjaa: liikuntafysiologi Juha Hulmin *Lihastohtori II. Hautaa humpuuki – tutkitulla tiedolla tavoitteisiin* (Fitra 2018), ravitsemusterapeutti Reijo Laatikaisen *Pötyä pöydässä – Älä usko kaikkea, mitä ravinnosta sanotaan* (Kirjapaja 2018) sekä lääketieteen professori Juhani Knuutin *Kauppatavarana terveys – Selviydy terveysväitteiden viidakossa* (Minerva 2020).⁸ Teoksissa kumotaan erilaisia terveyteen liittyviä virheellisiä näkemyksiä, väitteitä ja uskomuksia; keskeisessä roolissa on terveysväitteiden referoiminen ja niiden evaluointi.⁹ Olen valinnut kyseiset teokset tarkasteluun siksi, että ne ovat ilmestyneet suhteellisen lyhyen ajan sisällä ja kaikki tarttuvat samaan, ongelmalliseksi ilmaistuun ilmiöön: virheellisen terveystiedon leviämiseen. Aineiston valinnalla pyrin hahmottamaan, millaisin keinoin ja käytäntein tutkijat reagoivat tähän ilmiöön.

Virheellisiä terveysväitteitä peilataan aineistossa tieteelliseen tutkimustietoon, ja teosten tavoitteeksi ilmaistaan, että lukija erottaisi tutkitun ja luotettavan terveyteen liittyvän tiedon virheellisestä tiedosta. Takakansitekstien sanoin:

Lihastohtori II -kirja auttaa tunnistamaan humpuukin näyttöön perustuvasta tiedosta harjoittelussa, ravinnossa ja terveydessä. (LT)

Reijo Laatikainen perkaa ravitsemustiedon uskomuksia ja usein harhaanjohtavia, hätkähdyttäviä väitteitä. Teos auttaa – erottamaan luotettavan tiedon epäluotettavasta. (PP)

Juhani Knuuti opastaa kirjassaan ymmärtämään ja tulkitsemaan ympärillämme vellovia, usein varsin ristiriitaisia terveysväittämiä. Mikä erottaa hyvät neuvot virheellisistä väitteistä? (KT)

Teoksissa myös selitetään, minkälainen tutkimus on tieteellistä, ja perustellaan, miksi tieteelliseen tutkimukseen perustuva tieto on uskottavampaa ja luotettavampaa kuin vaikkapa suulliseen perinteeseen perustuva tieto. Teokset edustavat siinä mielessä tyypillisiä tutkimuspohjaisia tietokirjoja, joille rajanveto tieteen ja ei-tieteen välille on tavanomainen piirre (esim. Mellor 2003).

Tarkastelemisani teoksissa rajaa luotettavan ja epäluotettavan tiedon välille rakennetaan eksplisiittisesti esimerkiksi leksikaalisilla valinnoilla. Tieteeseen perustumattomia hoitoja ja suosituksia kutsutaan *Lihastohtori*-teoksessa ”humpuukiksi” teoksen otsikkoa

8 Tästä eteenpäin *Lihastohtori* (aineistoesimerkeissä LT), *Pötyä pöydässä* (PP) ja *Kauppatavarana terveys* (KT).

9 Muita, 2010-luvulla julkaistuja eri aihepiireihin liittyviä virheellisiä väitteitä käsitteleviä teoksia on esimerkiksi painonhallinnan myyntejä tarkasteleva Patrik Borgin *Vinha perä – laihdutuksen myytit ja faktat* (Otava 2012) ja Suomen kulttuurihistoriaan liittyviä käsityksiä tarkasteleva Inkeri Koskisen *Villi Suomen historia – Välimeren Väinämöisestä Äijäkupittaan pyramideihin* (Tammi 2016).

(*Hautaa humpuuki*) myöten. *Pötyä pöydässä* -teoksessa virheellisistä väitteistä käytetään muun muassa nimitystä *puijaus* – niin ikään otsikkoa myöten (*pöty[juttu/-puhe]*). Sananvalinnat arvottavat referoidut väitteet siis pohjimmiltaan perättömiksi, totuuden vastaisiksi ja jopa huijauksiksi (KS s.v. *humpuuki*, *pöty*). *Kauppatavarana terveys* -teoksessa puhutaan neutraalimmin esimerkiksi ”suosituista terveysväitteistä” ja ”virheellisistä terveysuskomuksista”. Asennoituminen referoituihin ääniin virheellisinä jo teosten otsikoissa ja johdannoissa ohjaa niiden tulkintaa kautta tekstin, ja myöhemmin tekstissä jokin neutraaliltakin vaikuttava ilmaus voidaan tulkita tämän valossa negatiivisesti arvottavaksi (vrt. Martin–White 2005, 19, 61–63; Virtanen–Hiidenmaa 2020, 839–840).

Lähestyn aineistonani olevia tietokirjoja teksti- ja diskurssianalyttisesti monitasoisena sosiaalisena toimintana (ks. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 14–17) ja tekstiin rakentuvien kirjoittajan ja lukijan välisenä vuorovaikutuksena (esim. Thompson–Thetela 1995). Ilmaisulla *kirjoittaja* viitataan artikkelissa siis ensisijaisesti tuohon tekstissä rakentuvaan kirjoittajaposition, en autenttiseen tietokirjailijaan. Tekstianalyysin kohteena ovat referoinnin ympärille rakentuvat merkitykset ja referoinnin saamat tehtävät, joita lähestyn tarkastelemalla referaatteja suhteessa tekstin muihin kielellisiin valintoihin ja toimintoihin sekä kontekstin eri tasoihin (ks. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 23–26, 37–41, 44–45; Virtanen–Hiidenmaa 2020, 839–841). Huomioin analyysissä tekstiyhteyden ja erityisesti sekventiaalisen kontekstin (ks. Virtanen 2015, 17): mitä tekstissä tehdään referaatin edellä ja jäljessä ja miten referaatti liittyy tähän toimintaan. Tätä tekstissä meneillään olevaa retorista toimintaa voi tarkastella enemmän tai vähemmän vakiintuneiden toimintokuvien ilmentyminä, kuten VÄITE–KOMMENTTI (ks. Virtanen–Hiidenmaa 2020, 847–849; Virtanen 2015, 38–40). Yksittäiset toiminnot voivat koostua vaikka vain yhdestä sanasta tai laajemmista, useamman virkkeen kokonaisuuksista. Olennainen referoinnin tehtävien analyysissä on myös tekstilajin tarjoama konteksti (ks. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 49–50), esimerkiksi minkälainen rakenne tai minkälaisia sosiaalisia päämääriä ja yleisöjä genrellä voi olla. Populaarin tietokirjan lukijalta ei tyypillisesti odoteta aiheen asiantuntemusta, ja yksi genren päämäärä on tehdä tutkittua tietoa ymmärrettäväksi tällaiselle lukijalle (esim. Turney 2008). Tietokirjaa voi myös tarkastella makrogenrenä, joka hyödyntää erilaisia mikrogenrejä, kuten kertomuksia, sosiaalisten päämääriensä toteuttamiseen (vrt. esim. Bahtin 1986 [1953], 62; Virtanen 2020, 111; Satokangas 2021, 42–43). Tärkeä kontekstin ulottuvuus on lisäksi teoksia ympäröivä kulttuurinen ja yhteiskunnallinen konteksti (ks. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 50–51). Muuttuva mediaympäristö on antanut kanavan yhä laveammalle toimijoiden joukolle esittää omia näkemyksiään terveydestä ja haastaa virallisia suosituksia ja terveysauktoriteetteja (esim. Väliaverron–Laaksonen–Jauho–Jallinoja 2020, 1–2). Tarkasteleman teokset reagoivat tähän yhteiskunnalliseen ilmiöön – virheellisten terveyteen liittyvien väittämien leviämiseen – ja samalla konstruoivat sen olemassa olevaksi (esim. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 21).

4 Analyysi

Tässä luvussa tarkastelen virheellisten terveystieteiden referointia ja kumoamista aineistossani. Olen jaotellut analyysin kolmeen alalukuun, joiden avulla havainnollistan kolmenlaista aineistosta nousevaa terveystieteiden referoinnin käytännettä: 1) kirjoittaja esittää yleistäyksiä terveystieteistä, 2) kirjoittaja havainnollistaa terveystieteistä tekemiään yleistäyksiä ja 3) kirjoittaja tyyllittelee ja stereotyyppisoi terveystietoita. Eri käytänteissä hyödynnetään pääpiirteittäin eri referointikeinoja: yleistäyksiä terveystieteistä tehdään epäsuoralla esityksellä ja muilla referaattia pelkistävillä keinoilla, ja terveystietoita havainnollistetaan puolestaan suoran esityksen keinoin. Terveystietoita tyyllittelevät referaatit olen tulkinut suoraksi esitykseksi, vapaaksi suoraksi tai epäsuoraksi esitykseksi.

Aloitan tarkastelun aineistossani yleisimpänä näyttäytyvästä käytänteestä eli yleistysten esittämisestä, etenen siitä havainnollistamisen käytänteeseen tarkasteluun, ja lopuksi tarkastelussa on tyyllittelyn käytänte. Huomio analyysissä kohdistuu myös siihen, miten kirjoittajat arvioivat ja kumoavat referoituja terveystietoita ja ottavat etäisyyttä niihin: miten raja tieteen ja ei-tieteen äänten välille hahmottuu.

4.1 Yleistysten esittäminen

Tässä luvussa tarkastelen, miten aineistossa esitetään yleistäyksiä referoiduista terveystieteistä: miten tietynlaiset väitteet ja aiheet kuvataan yleisinä ja toistuvina. Referointikeinoista käytössä ovat silloin epäsuora esitys, tiivistys ja pelkistetyimmillään maininta kielellisestä toiminnasta, esimerkiksi (verkko)kirjoittamisesta. Tämä mahdollistaa referoidun äänen nivomisen osaksi teoksen kirjoittajan ääntä ja proposition ilmaisemisen omin sanoin tai sen jättämisen kokonaan pois.

Esimerkki 1 on *Pöytä pöytään* -teoksesta. Se kuvaa hyvin sitä toiminnallista kontekstia, johon virheellisten väitteiden referoiminen aineistossa ylipäänsä asettuu. Olen numeroinut esimerkin virkkeet sekä lyhentänyt katkelmaa (poistot merkitty kahdella ajatusviivalla) analyysin seuraamisen helpottamiseksi. Lisäksi olen lihavoanut kohdan, jossa väitteen kumoaminen alkaa – näin teen muissakin esimerkeissä, joissa selkeä käännekohta on havaittavissa. Sisennykset ja kursivoinnit ovat alkuperäiset.

(1)

1) Kookosöljystä tai tarkemmin sanottuna neitsytkookosöljystä kirjoitetaan paljon. 2) Moni itseoppinut suosittaa netissä käyttämään sitä margariinin tai rypsiöljyn sijaan. 3) Margariinia ja rypsiöljyä nettikirjoituksissa puolestaan mollataan usein surutta.

4) *"Paheksuttu kookosöljy tappaa syövän ja parantaa Alzheimerin taudin"*
magneettimedia.com 9.4.2015

5) Kookosöljyä koskeva keskeinen terveystieteellinen väite on, että se laihduttaa. 6) Jotkin suosittavat lisäämään sitä kahviin sokerin sijaan. 7) Toiset sanovat, että pelkästään sen syöminen lisää kylläisyyttä ja kiihdyttää aineenvaihduntaa.

8) Suositun suomalaisen karppauslääkärin blogissa kerrotaan kookosöljyn nopeuttavan aineenvaihduntaprosesseja. 9) Lääkärin mukaan 30–40 grammaa kookosöljyä lisää energiankulutusta 5 %. 10) **Tulosta, johon lääkäri viittaa, ei kuitenkaan ole saatu kookosöljyllä vaan kemianteollisuuden tuotteella eli puhdistetulla MCT-öljyllä** – –

11) MCT-öljyllä saatuja tuloksia ei siis voi yleistää kookosöljyyn. – –

12) On kuitenkin totta, että joissakin tutkimuksissa kookosöljy on pienentänyt vyötärön ympäristä parisen senttiä suhteessa vertailun kohteena olevaan kasviöljyyn. 13) On siis teoriassa mahdollista, että kookosöljyn sisältävät MCT-rasvat ovat hieman painonhallintaa suosivia.

– – 14) Tarvitaan kuitenkin enemmän suoria vertailevia tutkimuksia kookosöljy vastaan puhdas MCT-öljy, oliivi- tai rypsiöljy tai margariini, jotta laihdutusvaikutuksesta voidaan lausua jotain varmaa. 15) Tässä vaiheessa näyttää kuitenkin siltä, että kookosöljyn mahdollinen etu on pieni, jos sitä on ollenkaan. 16) Ainakaan ei voida puhua mistään laihduttavasta rasvasta. (PP, 103–105)

Esimerkistä hahmottuu REFEROINTI–EVALUOINTI-toimintokuvio (vrt. Virtanen 2015, 39–40), jossa jälkimmäinen toiminto hahmottuu referoidun väitteen arvioimiseksi ja kumoamiseksi. Tämä toimintokuvio on tyypillinen retorinen strategia argumentoivassa, tiedettä yleistajuistavassa tekstissä (Luzón 2013, 437, 448). Sillä esitellään ilmiö ja nostetaan se puheenaiheeksi, mikä toimii kimmokkeena kirjoittajan oman vastaväitteen ja – useimmiten tieteellisiin tutkimustuloksiin nojaavien – perustelujen esittämiseksi.¹⁰

REFEROINTI-toiminnon aloittaa kokoava ja pohjustava, kirjoittamista kuvaava maininta (*kookosöljystä kirjoitetaan paljon*), mikä ennakoi sitä, että seuraavaksi tekstissä tarkastellaan näitä kirjoituksia (vrt. Virtanen 2015, 222). Tätä seuraa yksityiskohtaisempi esimerkkien listaus (virkkeet 2–9). Keinoina tässä on paitsi epäsuora esitys ja tiivistys myös suora esitys virkkeessä 4 – sitä tarkastelen tarkemmin luvussa 4.2. Virke 5 nostaa yhden kookosöljyä koskevan käsityksen tarkempaan tarkasteluun: tiivistys (*kookosöljyä koskeva keskeinen terveysväittäjä*) täydentyy epäsuoralla esityksellä, joka avaa tarkemmin väitteen sisältöä (*se laihduttaa*) (vrt. Thompson 1996, 511, 517).

Virke 10 hahmottuu EVALUOINTI-toiminnon aloitukseksi ja käännekohtaksi, jossa kirjoittaja aloittaa virkkeissä 5–9 referoitujen, kookosöljyn laihduttavuutta koskevien väitteiden kriittisen tarkastelun ja kumoamisen tutkimusnäytön valossa. Kumoamisen lomassa kirjoittaja esittää kuitenkin myös myönnytyksen, että väitteissä saattaa olla jotain perää (virkkeet 12 ja 13). Lopulta kirjoittaja toteaa tarpeen lisätutkimukselle (virke 14), ja katkelman päättää kirjoittajan varauksellinen arvio siitä, että kookosöljyä ei voi pitää laihduttavana elintarvikkeena (virkkeet 15 ja 16). Näin lopulta kumotaan virkkeessä 5 esitetty ”keskeinen terveysväittäjä”.

¹⁰ Akateemisissa kirja-arvioissa toistuu hieman vastaava KYSYMYKSET–VASTAUS–EVALUOINTI-kuvio, jossa kaksi ensimmäistä toimintoa muodostuvat arvioitavan tekstin referoimisesta, viimeinen toiminto taas kirjoittajan oman arvion esittämisestä (Virtanen 2015, 94–100).

Virkkeissä 1–3 referaatit kehystetään geneerisyyttä (esim. passiivimuodot *kirjoitetaan, mollataan*) ja toistuvuutta (*paljon, moni, usein*) kuvastavilla ilmauksilla yleiseksi ja siten mahdollisesti tunnistettavaksi ilmiöksi (vrt. Shore 2020, 289–290). Myös referaattien preesensmuoto luo kuvaa ilmiön ajankohtaisuudesta ja tavanomaisuudesta (vrt. Mäntynen 2003, 72; Larjavaara 2007, 363). Näin vahvistetaan jo teoksen johdannossa luotua kuvaa siitä, että teoksessa käsitellään ”yleisimpiä ja itsepintaisesti pinnalla pysyviä pötyjuttuja” (PP, 11). Kun lukijan oletetaan tunnistavan väitteet, kirjoittajan on perusteltua käyttää kyseinen luku näiden väitteiden vääräksi osoittamiseen.

Huomionarvoista esimerkissä 1 on myös se, miten referoitujen väitteiden esittäjät identifioidaan. Virkkeessä 2 referoiduksi ääneksi nimetään ”itseoppineet”. Kirjoittaja itse on akateemisesti koulutettu asiantuntija, ja nimeäminen toimii siten rajatyn resurssina, keinona osoittaa etäisyyttä referoituun ääneen (ks. Oikkonen 2013, 287). Virkkeissä 6 ja 7 ilmaukset *jotkin* ja *toiset* jättävät väitteiden esittäjät epäspesifeiksi, mikä luo geneerisyyden vaikutelmaa (vrt. Thompson 1996, 508–509). Virkkeessä 8 sen sijaan nimetään väitteen esittäjäksi ”suosittu suomalainen karppauslääkäri”, mikä nostaa väitteen esittäjän institutionaalisen auktoriteetin relevantiksi ja osoittaa, että tällaisessakin asiantuntija-asemassa oleva henkilö voi levittää harhaanjohtavaa tietoa. Lääkärin blogin mainitseminen esittää tämän myös eräänlaisena sosiaalisen median vaikuttajana. Näennäisen epäspesifi ilmaus voi aihepiiriä paremmin tuntevalle lukijalle riittää vihjeeksi siitä, kenestä tietystä lääkäristä on kyse (vrt. mp.).

Esimerkissä 1 referoitujen terveysväitteiden esittäjien henkilöllisyys jää epätarkaksi, mutta esimerkissä 2 nostetaan esiin spesifi ääni, julkisuudesta tuttu urheilijatahti ja tämän näkemykset terveellisestä ruokavaliosta.

(2)

1) *Tom Brady* on ehkäpä kaikkien aikojen kovin jenkkiputuri lähinnä huikean peliälynsä ja tarkan heittokätensä ansiosta. 2) **Ravinnosta ja fysiologiasta hän ei tiedä yhtään enempää kuin surullisenkuuluisista hyvinvointivinkeistä tunnettu näyttelijä Gwyneth Paltrow.** 3)

Ymmärtämättömyys siitä, että menestys on seurannut todennäköisesti uusimmista ravintovillityksistä huolimatta, on johtanut Tomin myymään myös omia ravintofantasiatuotteitaan. 4) Nämä perustuvat, kuten nykytrendeistä arvata saattaa, tietysti rankkaan rajoittamiseen ja kieltoihin. 5) Eräänä esimerkkinä kielloista on ehdoton mansikattomuus. 6) Bradyn mukaan kaikki hedelmät ovatkin pahoja ja ainutlaatuisen loogisen päättelyn seurauksena hän tietää, että hyvin runsas veden juonti suojelee ihoa polttavalta auringolta. 7) Aivan. (LT, 33)

Kuten esimerkissä 1, myös tässä nostetaan esiin tietty ihmistyyppi virheellisten väitteiden takana. Katkelma onkin luvusta, jossa esitellään tyypillisiä ”humpuukiväitteitä” viljeleviä ryhmiä, kuten ”velitieteilijät” ja ”hörhökultit”. Tekstiyhteys rakentaa kehystä, jossa referoidut Bradyn terveyteen liittyvät ohjeet hahmottuvat epäluotettaviksi. Virkkeessä 1 nimetään referoitava Tom Brady ”jenkiputariksi” ja tuodaan ilmi hänen ansionsa tässä

roolissa. Käännekohta koittaa heti tämän jälkeen, kun kirjoittaja arvioi Bradyn asiantuntemuksen ravintoasioissa olemattomaksi (*ei tiedä yhtään enempää; ymmärtämättömyys siitä*), mikä samalla korostaa kirjoittajan omaa asiantuntija-auktoriteettia. Bradyn kauppaamien valmisteiden kutsuminen ”ravintofantasiatuotteiksi” alleviivaa sitä, että kirjoittajan mukaan tuotteiden taustalla ei ole faktoja, vain kuvitelmia.

Kun virkkeessä 6 referoidaan Bradyn käsityksiä hedelmien pahuudesta ja vedenjuonin auringolta suojaavasta vaikutuksesta, hahmottuvat neutraali (*Bradyn mukaan*) ja jopa referaatin todenmukaisuuteen sitoutuva johtoilmaus (*hän tietää*) ironisiksi (ks. Rahtu 2005, 289–290). Ironista ääntä voimistaa Bradyn loogisen päättelykyvyn arvottaminen ”ainutlaatuiseksi”, mikä voisi toisessa tekstiyhteydessä olla positiivinen arvio mutta saa ironisessa kontekstissa ennemmin merkityksen ’erikoisen typerä’. Katkelman viimeinen virke (*Aivan*) näennäisesti vahvistaa referoidut väitteet. Kirjoittajan voi kuitenkin tulkita pitävän Bradyn väitteitä naurettavina. Ironisen tulkinnan kannalta oleellista onkin neutraalien ja myöteimielisten ilmausten sekä laajemman tekstiyhteyden ja referaattien sisällön välisen ristiriidan havaitseminen (ns. ironisoivista koteksteista ks. Rahtu 2005, 292–295). Lukijan oletetaan ymmärtävän referoitujen ohjeiden – kuten ”ehdottoman mansikattomuuden” – järjettömyys ja tunnistavan ironia, sillä kirjoittaja ei sen kummemmin tartu väitteiden totuudenmukaisuuteen tai vaivaudu kumoamaan niitä.

Kun esimerkissä 1 referoidut terveysväitteet esitetään yleisinä ja toistuvina, esimerkiksi 2 referoidut terveysväitteet puolestaan näyttävät eräänlaisina kuriositeetteina, joille lukijakin voi yhdessä kirjoittajan kanssa naureskella. Bradyn luokittelu menestyneeksi ja tunnetuksi urheilijaksi ja tämän referoiminen palvelevat kirjoittajan esittämää yleistystä, että tällaiset henkilöt voivat (auktoriteetti)statuksensa siivittämänä levittää virheellistä terveyteen liittyvää tietoa ja vieläpä hyötyä siitä taloudellisesti.

4.2 Yleistysten havainnollistaminen

Suoran esityksen keinoin referoidut väitteet asettuvat aineistossa tyypillisesti havainnollistuksiksi teoksissa käsiteltävien virheellisten terveysväitteiden moninaisuudesta. Siinä missä epäsuora esitys kuvailee kohdettaan, suora esitys esittää sitä tai näyttää sen ”sellaisenaan” ja siten auttaa vastaanottajaa kokemaan, millaista olisi itse havainnoida esityksen kohdetta (Clark–Gerrig 1990, 765).

Esimerkki 3 on esimerkin 2 kanssa samasta *Lihastohtori*-teoksen luvusta. Katkelman edellä on siis käsitelty muun muassa Tom Bradyn väitteitä ja julkisuuden tuomaa auktoreettia, ja esimerkin 3 alussa jatketaan kommentoimalla tätä teemaa.

(3)

Suuri julkisuus tai vaikutusvaltaisuus ei kuitenkaan tee ihmisestä hyvää tietolähdettä. *Amerikan presidentti* kertoi vuonna 2017 jättäneensä liikunnan minimiin, koska hänen mukaansa (vapaasti suomennettuna) ”ihmiskeho on kuin patteri, jossa on rajallinen määrä energiaa ja liikunta vain auttaa kuluttamaan tätä energiaa loppuun”. **Trumpin vaihtoehtofysiologinen**

teoria on väärässä. Liikunnan aikana tai jopa sen jälkeen kehon rasva- ja hiilihydraattivarastot todellakin vähentyvät. Tämä on kuitenkin väliaikaista, koska ravinnon avulla nämä varastot palautuvat taas ennalleen. Tutkimusten mukaan liikunta auttaa pitämään kehomme kudoksia toimintakuntoisina ja minimoi liiallisten energiavarastojen (rasva) kertymistä terveyden ja toimintakyvyn kannalta haitallisiin paikkoihin sisäelimiin ja niiden ympärille.
– – (LT, 34)

Trumpin terveysväitteitä referoidaan ensin epäsuoralla esityksellä (*kertoi – jättäneensä liikunnan minimiin*), sitten suoralla (*”ihmiskeho on kuin patteri – –”*), joskin kirjoittajan huomautus (*vapaasti suomennettuna*) antaa ymmärtää, ettei suora esitys ole tarkka käännös. Suoran esityksen käyttöä esimerkissä saattaa motivoida tarve erottaa referaatti kirjoittajan äänestä typografisesti. Lisäksi referaatissa esitelty erikoinen päättelyketju voi olla parempi näyttää lukijalle kuvailun sijasta (vrt. Rahtu 2005).

Referoinnin jälkeen Trumpin terveysväite kumotaan selväsanaisesti (*teoria on väärässä*). Ajatus, että liikunta ainoastaan kuluttaa ihmiskehoa ja siksi sitä tulisi vältellä, tuntuu nykyisen tieteellisen ymmärryksen valossa (ja myös liikunnan puolesta puhuvan kirjoittajan näkökulmasta) niin järjettömältä, että sen voisi vain sivuuttaa, kuten esimerkiksi 2 referoidut väitteet. Väite kuitenkin kumotaan asiallisesti tutkimustietoon vedoten, mikä verhoaa kirjoittajan todellisen suhtautumisen tässäkin ironiaan.

Referoidun äänen spesifi nimeäminen tuo ilmi tämän auktoriteetin ja korostaa kirjoittajan esimerkin alussa esittämän väitteen paikkansapitävyyttä: *suuri julkisuus tai vaikutusvaltaisuus ei – – tee ihmisestä hyvää tietolähdettä*. Toisaalta Yhdysvaltojen presidentin nimeäminen reteästi ”Amerikan presidentiksi” ennakoi kirjoittajan kyseenalaistavaa ja ironista suhtautumista tämän terveysväitteisiin. Myös ilmaus *vaihtoehtofysiologinen teoria* hahmottuu ironiseksi ja kaiuttaa samalla diskurssia, jossa ”vaihtoehtoiset totuudet” ovat nousseet haastamaan tieteeseen perustuvaa tietoa.

Esimerkissä 4 referoitu ääni taas jää epäspesifiksi. Esimerkki on *Kauppatavarana terveys* -teoksesta. Teoksen johdannossa huomautetaan, että ”[k]irjassa lainatut terveysväitteet ovat todellisia” (KT, 11). Suora esitys edustaa kirjoittajan mukaan siis autenttista esimerkkiä siitä terveysväitteiden kirjosta, johon hän on blogissaan tai muualla internetissä törmännyt.

(4)

1) Detoxin taustalla on ajatus, että elimistöön kertyy haitallisia kemikaaleja, jotka heikentävät terveydentilaa. 2) Näitä kemikaaleja tulisi sitten poistaa erilaisilla valmisteilla, kuten juomilla, pillereillä, peräruiskeilla, kylvyillä, shampoilla, laastareilla ja harjoilla.

3) ”On täysin selvä asia tutkimattakin, että ihmisen energia-aineenvaihdunta eli ”palamisprosessi” ei voi olla tuottamatta elimistölle haitallisia aineenvaihdunta tuotteita (kun vetymoottori toimii, tulee pakoputkesta vettä... elimistö taas on paljon monimutkaisempi kuin vetymoottori), joista osa jää kuormittamaan kehoa liikaa.

- 4) Tämä kommentoija ilmeisesti olettaa, että evoluution kehittämästä ihmisen omasta polttomoottorista olisi unohtunut pakoputki kokonaan.
- 5) Luonnollisuuden ihannoiti ei näytä sisältävän luottamusta ihmisen biologiaan selvitä omista jätteistään. (KT, 119)

Kirjoittaja referoi ensin virkkeissä 1 ja 2 epäsuorasti detox-hoitoihin liittyviä oletuksia kuona-aineiden kertymisestä elimistöön ja tarpeesta poistaa niitä. Sana *sitten* yhtäältä kantaa adverbien temporaalista merkitystä ('sen jälkeen'), toisaalta sävypartikkelina implikoi proposition olevan referoitua (ks. VISK § 820, 825). Lisäksi kirjoittaja ottaa väitteiden todenmukaisuuteen etäisyyttä konditionaalilla (*tulisi – – poistaa*) (ks. Kauppinen 1998, 200–201). Virkkeessä 3 referoidaan suoralla esityksellä yhtä tällaista kuona-aineisiin liittyvää väitettä. Referaatti on erotettu kirjoittajan äänestä yhdellä tyyliellyllä lainausmerkillä, kursiivilla, sisennyksellä ja rivinvaihdolla; se erottuu kirjoittajan omasta, tiedollisen auktoriteetin äänestä siis myös visuaalisesti (vrt. Virtanen 2022, 98, 100). Olenkin johtolauseen puuttumisesta huolimatta luokitellut referaatin suoraksi esitykseksi, koska ei ole vaaraa sekoittaa sitä kirjoittajan ääneen (vrt. Leech–Short 2007 [1981], 263, 265).

Johtoilmauksen ja lähdetietojen puuttumisen voi tässä ajatella esineellistävän sitaatin, jolloin suora esitys palvelee tekstin argumentaation kulkua, eikä tarkka tieto siitä, kuka väitteen on esittänyt tai missä, olekaan oleellista (vrt. Mäntynen 2006, 65–68). Referoitu väite kuvaakin tietynlaista ehdotonta ajattelun- ja argumentointitapaa (*On täysin selvä asia*). Sen sijaan, että kirjoittaja ottaisi eksplisiittisesti kantaa siihen, onko referoidussa väitteessä perää vai ei, hän esittää oman arvionsa ja tulkintansa väitteen esittäjän ajattelusta (*Tämä kommentoija ilmeisesti olettaa että – –*). Adverbi *ilmeisesti* ja ilmaisu *ei näytä* yhtäältä merkitsevät arvion spekulatiiviseksi ja kirjoittajan havaintoon ja päättelyyn perustuvaksi ja toisaalta alleviivaavat ironisesti havainnon ja päätelmän ilmeisyyttä (ks. Rahtu 2006, 55).

Vaikka kirjoittaja arvioi näennäisen asiallisesti, minkälaiselle päättelylle referoitu terveysväite perustuu, hahmottuu asiallisuuden takaa siis kirjoittajan ivallinen asenne väitteen esittäjää kohtaan. Kirjoittaja käyttää samoja vertauskuvia (*moottori, pakoputki*) kuin referaatissa mutta omiin tarkoituksiinsa: osoittaakseen, miten naurettavaa on verrata ihmisen keksimää polttomoottoria ja ”evoluution kehittämää” ihmiskehoa toisiinsa ja miten ilmiselvää on, että ihmiskehossa on oma jätteidenkäsittelyjärjestelmänsä. Virkkeen 5 deverbali ilmaus *luonnollisuuden ihannoiti* jättää inhimillisen tekijän mainitsematta, mutta sen voi tulkita viittaavan referoituun kommentoijaan ja toisaalta samanlaisen ajatusmaailman omaaviin henkilöihin; tällaisen henkilön voisi olettaa luottavan omaan kehoonsa ja ehkä ymmärtävänkin sen toimintaa, mutta kirjoittaja vihjaa, ettei näin ole.

Suora esitys paljastaa detoxia puoltavan kommentin kieliasun virheineen (*aineenvaihdunta tuotteita*) ja ehdottomuuden (*täysin selvä asia*) sekä argumentoinnin kömpelyyden, mikä voi olla yksi peruste ottaa se mukaan teokseen.¹¹ *Kauppatavarana terveys* -teoksen

¹¹ Autenttisen internetkommentin kohdalla on hyvä huomioda myös trollaamisen mahdollisuus. Referoitu kommentti saattaa olla kirjoitettu tahallisen kömpelösti ja provosoivasti ja sillä voidaan pyrkiä häiritsemään keskustelua sen edistämisen sijaan.

johdannossa kerrotaan, ettei kirjoittaja ”ole korjannut väitteiden kirjoitusvirheitä” (KT, 11). Sitaatit esitetään siis mahdollisimman autenttisina, jolloin huomio kiinnittyy myös niiden muotoon. Suoran esityksen käyttö luo ja vahvistaa käsitystä siitä, minkälainen kielenkäyttö on referaatin edustamalle ihmistyyppille tavanomaista (vrt. Lehtonen 2015, 44).

Esimerkki 5 on osa edellä tarkastellusta esimerkistä 1. Nyt huomion kohteena on katkelman suora esitys, joka tekstiyhteydessään ei varsinaisesti hahmotu osaksi argumentointikuviota vaan jää irralliseksi ja toimii siten eräänlaisena välikevennyksenä:

(5)

Kookosöljystä tai tarkemmin sanottuna neitsytkookosöljystä kirjoitetaan paljon. Moni itseoppinut suosittaa netissä käyttämään sitä margariinin tai rypsiöljyn sijaan. Margariinia ja rypsiöljyä nettikirjoituksissa puolestaan mollataan usein surutta.

”Paheksuttu kookosöljy tappaa syövän ja parantaa Alzheimerin taudin”
magneettimedia.com 9.4.2015

Kookosöljyä koskeva keskeinen terveysväittäjä on, että se laihtuttaa. – – (PP, 103)

Suora esitys erottuu kirjoittajan äänestä typografialtaan, referaatin lähdetiedot on annettu tavanomaisella kirjasimella. Kirjoittajan tapa erottaa referoitu väite omasta äänestä myös visuaalisesti – niin tässä kuin etenkin edeltävässä esimerkissä 4 – on osa multimodaalista rajatyötä (vrt. Virtanen 2022). Suoran esityksen jälkeen tekstissä siirrytään epäsuoran esityksen avulla seuraavaan väitteeseen, jota käsitellään tarkemmin (ks. esimerkki 1). Suorassa esityksessä esitetyt terveysväitteet siis sivuutetaan – niihin tosin palataan luvussa myöhemmin.

Lähdetiedot korostavat referaatin autenttisuutta, tarjoavat sille tekstin ulkopuolisen kontekstin ja rakentavat käsitystä siitä, minkälaisessa ympäristössä virheelliset väitteet esiintyvät. Lukija saattaa tunnistaa lähteeksi mainitun verkkojulkaisun ja tietää sen julkaisuprofiilin, mikä heijastuu myös referoidun väitteen tulkintaan. Clarkin ja Gerrigin (1990, 793) mukaan suoralla esityksellä voidaan näin pyrkiä rakentamaan solidaarisuutta kirjoittajan ja lukijan välille. Kun kirjoittaja esittää sitaatin, hän luottaa siihen, että lukija jakaa hänen kanssaan tietynlaiset taustatiedot ja siten näkee ja tulkitsee sitaatin samoin kuin hän, vaikka kirjoittaja ei tarjoaisikaan referaatille tarkempia tulkintaohjeita.

4.3 Stereotypisointi ja tyylyttely

Tässä luvussa tarkastelemilleni referaateille on ominaista kielellinen tyylyttely (ks. Lehtonen 2015, 42–43): niillä performoidaan virheellisten terveysväitteiden esittäjien tyypilliseksi katsottua kieltä ja argumentteja, toisinaan liioitellen. Tyylyttely sellaisenaan on metapragmaattinen kommentti; se osoittaa, millaiset kielelliset keinot – esimerkiksi leksikaaliset valinnat tai modaalisuuden ilmaukset – kirjoittaja yhdistää tähän tiettyyn stereotyyppiin (mt. 45).

Referaatteja yhdistävä piirre on siis niiden oletettu fiktionaalisuus: ne eivät hahmotu

autenttisiksi vaan kuvitelluiksi ääniksi ja vastaavat siten Tannenin (1986) konstruoidun dialogin käsitettä (engl. *constructed dialogue*). Sen mukaisesti referoinnilla harvoin pyritään toistamaan jokin aiempi lausuma samanlaisena kuin alkuperäinen, vaan referoinnin keinot ja referateiksi merkityt lausumat valitaan tilanteen tarpeiden mukaan – suoralla esityksellä esimerkiksi luodaan mielikuvia referoidusta henkilöstä.

Esimerkki 6 on jo edellä esimerkeissä 1 ja 5 tarkastellun kookosöljyä koskevan luvun otsikko:

(6)

Kookosöljy on niin terveellistä – se laihduttaa, parantaa Alzheimerin taudin ja tappaa syövän (PP, 103)

Olen tulkinnut tämän ja muut *Pötyä pöydässä* -teoksen vastaavanlaiset otsikot vapaaksi epäsuoraksi esitykseksi. Otsikossa referoidaan kollektiivisesti ja tiivistetysti (vrt. Short 2012, 25–26) erilaisia ääniä ja väitteitä, jotka puolustavat kookosöljyn terveysvaikutuksia ja joita otsikkoa seuraavassa luvussa käsitellään ja kumotaan (vrt. Mäntynen 2003, 60–61). Referoinnin kohteena ei siis ole yksittäinen väite tai puheenvuoro. Kirjoittaja nojaa sen sijaan stereotypisoivaan tyyliin, virheellisille väitteille tyypilliseksi mieltämäänsä liioitteluun, jota ilmentävät partikkeli *niin* sekä referoitujen näkemysten kategorisuus (esim. kookosöljy tappaa syövän). Vapaan suoran esityksen käyttö tyyliin vie lukijan ikään kuin referoitujen henkilöiden mentaaliseen maailmaan mutta ulkopuolisen näkökulmasta (vrt. Clark–Gerrig 1990, 794).

Esimerkissä 7 tietynlaisia ”vaihtoehtoisten” hoitojen puolustajien argumentointia tyyteltään puolestaan suoran esityksen keinoin.

(7)

Seuraaviin uskomushoitoja, kuten homeopatiaa, puolustaviin tai perusteleviin väitteisiin voi törmätä toistuvasti.

”No mutta kun homeopatia toimii minulla ja kummin kaimallani ja siitä on tutkimusnäyttöä!”

Joitain yksittäisiä homeopatiaa tukevia tutkimuksia joihinkin lieviin oireisiin on, mutta ne ovat lähes järjestään julkaistu homeopatian alan omissa lehdissä.
– – (LT, 45–46)

Esimerkin 7 alussa korostetaan aineistolle tyypillisellä tavalla virheellisten väitteiden yleisyyttä (*seuraaviin – – väitteisiin voi törmätä toistuvasti*). Sitä seuraava lainausmerkein erotettu suora esitys hahmottuu kuvitteelliseksi esimerkiksi tällaisista väitteistä. Se esittää hypoteettista ääntä (vrt. Semino ym. 1999, 327), joka sulauttaa yhteen sellaisia tyypillisiä virheellisiä väitteitä, joihin kirjoittajan mukaan on mahdollista törmätä, ja edustaa niitä eräänlaisena prototyyppinä (ks. Karttunen 2010, 228, 235; vrt. myös Clark–Gerrig 1990, 773).

Lauseenalkuinen partikkeli- ja konjunktiojono *no mutta kun* ja huutomerkki luovat yhtäältä autenttisen puheen illuusiota (vrt. Makkonen-Craig 1999, 127; Karttunen 2010, 220, 229–231; Tiittula–Nuolijärvi 2013, 61–63). Toisaalta ne toimivat kontekstivihjeinä

(ks. Kalliokoski 1995) siitä, että kyse on tyylytelystä, kuvitteellisesta äänestä, samoin kuin leikillinen ilmaus *kummin kaimallani* (KS s.v. *kaima*), joka myös alleviivaa tällaisen yksittäiseen kokemukseen ja kuulopuheeseen perustuvan väitteen todistuspohjan ohkaisuutta.

Esimerkissä 8 esitellään gluteeniyliherkkyydestä tehtyä kaksoissokkotutkimusta, jossa osa tutkittavista on saanut lumelääkettä, ja kuvataan ajatuskoe, jossa referoidaan tyylytellen koehenkilön kuvitteellisia ajatuksia:

(8)

Mitkä olivat tutkimuksen tulokset? – Vain kolme tutkittavaa viidestäkymmenestäyhdeksästä omasta mielestään gluteeniyliherkästä näytti olevan mahdollisesti gluteeniyliherkkiä. Kaksi tutkittavaa keskeytti kokeen vatsavaivoja takia – yksi näistä gluteenijakson aikana ja toinen plasebon aikana. Miettikääpä tätä tilannetta. Olet muutaman päivän ajan nauttinut viitisen grammaa riisiplaseboa päivässä, mutta sitten tulee stoppi. Mahaan koskee ja voit pahoin. Sen täytyy olla gluteenia. Ei vain pysty enää, liian gluteenista!

Tulos oli selkeä, ja sen perusteella gluteeniyliherkkyyden yleisyyttä on liioiteltu. (LT, 14)

Kirjoittaja kehottaa lukijaa samastumaan kuvattuun koetilanteeseen ja koehenkilön kokemukseen imperatiivimuotoisella havainnollistavalla siirtymälauseella (*Miettikääpä tätä tilannetta*, vrt. Makkonen-Craig 2005, 68, 187), joka johdattaa lukijan ajatuskokeeseen. Monikon toisen persoonan käyttö tarjoaa lukijalle itsenäistä roolia kuvittelutyössä, ja kirjoittaja itse jättäytyy taka-alalle – toisin kuin vaikka passiivimuotoisissa ilmaisussa *mietitäänpä* (mt. 185–186). Tämän jälkeen käytössä on yksikön toinen persoona (*Olet nauttinut, voit pahoin*). Tekstiyhteydessään yksikön toisen persoonan voi tulkita avoimeksi eli keneen tahansa viittaavaksi, joskin se tarjoaa toki myös lukijalle paikan samastua koehenkilön kokemukseen (ks. Helasvuo 2008; Suomalainen 2018).¹²

Seuraavat kaksi virkettä (*Sen täytyy olla gluteenia. Ei vain pysty enää, liian gluteenista!*) ovat koehenkilön kuvitteellisen puheen tai ajatusten vapaata suoraa tai vapaata epäsuoraa esitystä. Ne kuvastavat jotain, mitä lukijakin samassa tilanteessa saattaisi ajatella, ja voivat herättää lukijassa sympatiaa (vrt. Leech–Short 2007 [1981], 278; myös Lindh 2021, 102–103). Esimerkin viimeisessä virkkeessä kirjoittaja esittää päätelmän kokeen tulokista, mikä korostaa referaattien olevan kuitenkin vain eräänlaista koehenkilön hallusiinaatiota (vrt. Semino ym. 1999, 317). Referaatit havainnollistavatkin lumevaikutuksen voimakkuutta ja sitä, miten sillä voi olla osansa erilaisten virheellisten terveysuskomusten synnyssä (vrt. ma. 326).

Tyylyttelyn resursseina ovat ehdottomuuden ilmaukset (*Sen täytyy olla, Ei vain pysty*

¹² Pilkington (2018, 131–138) on tulkinnut tällaiset toisen persoonan viittaukset fiktionaalisen lukijan (*fictionalized reader*) konstruoinnin ja tämän referoinnin välineiksi.

enää), ja referaatti voi näyttäytyä parodiana gluteeninvälttelytrendiin mukaan lähteneen henkilön ajatuksenjuoksusta. Lisäksi oman vivahteensa tuo referaatin intertekstuaalinen viittaus 2000-luvun alussa viihdeohjelmasta tutuksi tulleen virvoitusjuoman juomisenäytystä yrittäneeseen ”Kola-Olliin” ja tämän fraasiin ”Ei pysty, liian hapokasta”.¹³ Mikäli lukija tunnistaa viittauksen, se ohjaa lukijan tulkitsemaan referaatin paitsi kuvitteellisena myös yhtä surkukupaisana kuin yrityksen juoda mahdollisimman paljon kolajuomaa mahdollisimman nopeasti. Silloin se hahmottuu myös mahdolliseksi kirjoittajan ja lukijan välisen solidaarisuuden luomisen ja yhteisen maaperän kartoittamisen välineeksi (vrt. Thompson 1996, 509–510; Zappavigna 2022, 100–101).

5 Yhteenvedo ja päätelmiä

Olen artikkelissa osoittanut, miten kolmessa tutkijan kirjoittamassa tietokirjassa hahmotellaan tieteellisen tiedon ja virheellisten käsitysten välistä rajaa referoimalla, evaluoimalla ja kumoamalla erilaisia terveysväitteitä. Olen havainnollistanut aineistoesimerkein kolmenlaista rajatyyöhön liittyvää referointikäytännettä.

Kun korostetaan tietynlaisten terveysväitteiden yleisyyttä, referoidun äänen lähde saatetaan jättää nimeämättä ja referaattien yhteydessä esiintyy erilaisia useuden ilmauksia. Referointikeinoista käytössä ovat silloin epäsuora esitys, tiivistys tai maininta kielellisestä toiminnasta. Se, että referoidun väitteen propositio on niiden avulla mahdollista muotoilla omin sanoin, helpottaa sen nivomista osaksi kirjoittajan argumentointia, jossa kyseinen väite kumotaan. Toisaalta näillä referointikeinoilla on mahdollista nostaa esiin yksittäisiäkin väitteitä, joiden avulla terveysväitteen esittäjä – ja tämän edustama ihmisryhmä – saatetaan asettaa kritiikin (tai ivan) kohteeksi.

Yleistyksiä havainnollistetaan autenttisilla esimerkeillä perinteisessä ja sosiaalisessa mediassa esiintyvistä terveysväitteistä, joita esitellään suoran esityksen keinoin. Huomio kiinnittyy suorassa esityksessä paitsi itse propositioon myös väitteen kieliasuun, mikä tuo esiin mahdollisesti väitteen argumentaation kömpelyyden tai kirjoitusvirheet. Suorat esitykset erottuvat leipätekstistä myös typografisesti, mikä korostaa niiden erillisyyttä kirjoittajan äänestä (vrt. Virtanen 2022).

Kolmas tarkasteleman referointikäytännä on tyylittely, jossa hyödynnetään stereotyyppisiä käsityksiä siitä, millaiset kielenpiirteet ovat tyypillisiä virheellisille terveysväitteille ja niiden esittäjille. Keinoina voivat olla niin suora, vapaa suora kuin vapaa epäsuorakin esitys. Näiden referaattien ei esitetä olevan autenttisia lainauksia vaikkapa verkon keskustelupalstoilta vaan kuvitteellisia ääniä. Tyylittelevät referaatit ovatkin yksi esimerkki siitä, miten fiktionaalisuuden keinoja voidaan hyödyntää faktatiedon esittelyn resurssina (vrt. esim. Nielsen–Phelan–Walsh 2015; Virtanen 2022).

Yleisten terveysväitteiden referoimisella on tiedeviestinnän keskusteleavuutta

13 Ks. esim. <https://www.youtube.com/watch?v=CuJKJK4cYXo> [viitattu 22.6.2023].

peräänkuuluttavan ihanteen (ks. esim. Väliverronen 2016, 170–180) kannalta potentiaalia. Kun terveydestä käytävän keskustelun lähtökohdaksi otetaan maallikoiden käsityksiä, on lukijan ehkä helpompi orientoitua vastaanottamaan ja prosessoimaan aihetta koskevaa tutkittua tietoa. Yleisinä pidetyt väitteet tarjoavat myös oivan lähtökohdan tiedettä popularisoivalle kirjoittajalle: ne ohjaavat tarttumaan juuri tiettyihin aiheisiin ja avaavat kirjoittajalle tilan osoittaa väitteiden paikka suhteessa tieteelliseen tietoon (vrt. Virtanen 2022, 98).

Vilkkaana käyvässä terveyseskustelussa on tutkijoiden näkökulmasta tärkeää pitää yllä tieteen tiedollisen auktoriteetin asemaa ja valtaa määritellä, minkälainen tieto on luotettavaa ja käyttökelpoista (vrt. Kiikeri–Ylikoski 2006, 96). Raja tieteelliseen tietoon vedetään esimerkiksi kategorisoimalla referoidut äänet tietynlaisen ryhmän edustajiksi ja erottamalla referaatit kirjoittajan äänestä visuaalisesti.

Rajanvetoa on myös referaattien ja niiden esittäjien arvottaminen ajoittain ivallisesti, mikä voi torpata keskustelua eri näkemyksiä edustavien tahojen välillä. Iva kätkeytyy monesti ironiaan, jossa toisinaan voi nähdä pyrkimyksen myös lukijan viihdyttämiseen – ja sitä kautta mielenkiinnon herättämiseen ja ylläpitoon –, vaikkei ironian ja huumorin suhde yksioikoinen olekaan (esim. Rahtu 2005, 289; 2006, 65–66, 161–162). Huumori sinänsä voi olla yksi lukijaa suostutteleva resurssi (esim. Pilkington 2018, 120–121), mutta etenkin ironinen huumori jakaa lukijat niihin, jotka ymmärtävät ivan, ja niihin, jotka eivät (Rahtu 2006, 48–51, vrt. myös Visakko–Voutilainen 2012, 284, 292–293). Vinoaileva suhtautuminen virheellisiä terveysväitteitä esittäviin myös konstruoi lukijaksi jo valmiiksi ”samassa leirissä” olevan henkilön ja jättää osan lukijoista yhteisen tarkasteluposition ulkopuolelle. Lisätutkimusta tarvittaisiin kuitenkin autenttisista lukukokemuksista ja siitä, miten lukijat kokevat ironiaan verhotun viihdyttämisen retoriikan (ks. Rahtu 2006).

Aineistossa kirjoittajat osoittavat kriittisen äänensä monesti sellaisille terveysväitteiden esittäjille, joilla ei heidän mielestään ole tarvittavaa pätevyyttä esittää terveyttä koskevia ohjeita tai suosituksia. Asiantuntijuus on sosiaalisesti neuvoteltava ilmiö, ja viestinnällä on yhä suurempi vaikutus siinä, kenet hyväksytään asiantuntijaksi, etenkin sosiaalisessa mediassa (esim. Uutela–Väliverronen 2022, 19). Tietynlainen sosiaalisessa mediassa toimiva retoriikka voi vaivihkaa siirtyä myös muihin alustoihin. Penders (2014) on havainnut tutkijoiden käyttävän tietokirjoissaan samanlaista – esimerkiksi yksilökokemuksiin perustuvaa – retoriikkaa, jota heidän kritisoimansa ”terveysgurut” hyödyntävät. Omassa aineistossani referointiin yhdistyvässä piikittelyssä voi puolestaan nähdä kaikuja siitä sosiaalisen median keskustelukulttuurista, jossa vastapuoli pyritään tekemään naurunalaiseksi ja jossa yksi ”semioottinen ase” on ironinen referointi (vrt. Zappavigna 2022). Vertaileva tutkimus sosiaalisen median sisällöistä antaisi tarkemman kuvan niiden ja tietokirjojen välisistä yhteneväisyyksistä.

Ironian ja piikittelyn ohella verkossa käytävän (terveys)keskustelun tunnusomainen piirre on trolloaminen eli keskustelun tahallinen häiritseminen esimerkiksi erityisen kärkejäitä tai kömpelöitä viestejä kirjoittamalla. Joistain terveysväitteistä ei voi varmasti tietää, onko ne kirjoitettu tosissaan vai provosoimistarkoituksessa, ja silloin tieteellistä

näkökulmaa edustava kirjoittaja saattaa tarttua väitteeseen, johon kukaan ei varsinaisesti edes usko. Trollien kanssa väittelemine ei ole keskustelun kannalta järkevää tai hedelmällistä, mutta keskustelua ja vastapuolen ymmärtämistä ei edistäne myöskään se, mikäli tieteen yleistajuistajat kuittaavat erikoisilta vaikuttavat väitteet ironisella ivalalla. Tarvitaan myös aitoa dialogia vastapuolen kanssa eikä vain yhteisöllisyyden rakentamista samanlinjaisten kesken, jotta keskustelu ei jäisi kahden leirin väliseksi ohipuhumiseksi.

Aineisto

HULMI, JUHA 2018: *Lihastohtori II. Hautaa humpuuki – tutkitulla tiedolla tavoitteisiin*. Fitra, Helsinki.
 KNUUTI, JUHANI 2020: *Kauppatavarana terveys. Selviydy terveysväitteiden viidakossa*. Minerva, Helsinki.
 LAATIKAINEN, REIJO 2018: *Pötyä pöydässä. Älä usko kaikkea, mitä ravinnosta sanotaan*. Kirjapaja, Helsinki.

Lähteet

- BAHTIN, MIHAIL 1986 [1953]: The problem of speech genres. CARYL EMERSON ja MICHAEL HOLQUIST (toim.): *M. M. Bakhtin, Speech genres and other late essays*, 60–102. Venäjästä englanniksi käänntänyt VERN W. MCGEE. University of Texas Press, Austin.
- CLARK, HERBERT H. – GERRIG, RICHARD J. 1990: Quotations as demonstrations. *Language* 66 (4), 764–804. <https://doi.org/10.2307/414729>
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Polity Press, Cambridge.
- GIERYN, THOMAS 1983: Boundary-work and the demarcation of science from non-science. Strains and interests in professional ideologies of scientists. *American Sociological Review* 48 (6), 781–795. <https://doi.org/10.2307/2095325>
- HAAPANEN, LAURI 2016: Haastattelupuheen rekontekstualisointi sitaateiksi lehtijuttuun. *Virittäjä* 120 (2), 218–254. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/51313> [viitattu 21.6.2023].
- 2017: *Quoting Practices in Written Journalism*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2952-9>
- HARJU, JUHANA 2020: *Nimetyt ja nimettömät äänet – referointi ja moniäänisyys suomenkielissä tietokirjoissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202012155098>
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2008: Minä ja muut. Puhujaviitteisyys ja kontekstuaalinen tulkinta. *Virittäjä* 112 (2), 186–206. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/40660> [viitattu 10.8.2023].
- JUVONEN, RIITTA 2014: Näkökulma kirjoitelman dialogisuuteen – Kuinka- ja miten-yhdyslauseet ylioppilasaineessa. *Virittäjä* 118 (1), 72–106.
- JÄRVI, ULLA 2014 (toim.): *Tautinen media*. Duodecim, Helsinki.
- JÄRVI, ULLA – TAMMI, TUUKKA (toim.) 2016: *Maito tappaa – ja muita outhoja tiedeuutisia*. Vastapaino, Tampere.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys. *Virittäjä* 99 (1), 2–24. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/38761> [viitattu 27.6.2023].
- 2005: Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiöinä. MARKKU HAAKANA ja JYRKI KALLIOKOSKI (toim.): *Referointi ja moniäänisyys*, 9–42. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARTTUNEN, LAURA 2010: Hypoteettinen puhe ja suoran esityksen illuusio. MARI HATAVARA, MARKKU LEHTIMÄKI ja PEKKA TAMMI (toim.): *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset. Jälkiklassisen narratologian suuntia*, 220–252. Gaudeamus, Helsinki.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 713. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- KIIKERI, MIKA – YLIKOSKI, PETRI 2004: *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteen tutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1985: Toiseen tekstiin viittaaminen nykyisessä kirjasuomessa. MAUNO KOSKI (toim.): *Lauseita ja ajatuksia*, 70–179. Fennistica 5. Åbo Akademi, Finska institutionen, Turku.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Päivitetty 10.11.2022. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> [viitattu 20.1.2023].
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LARJAAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEECH, GEOFFREY – SHORT, MICK 2007 [1981]: *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. 2., uudistettu painos. Longman, Lontoo.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnissä Helsingissä*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>
- LINDH, ILONA 2021: *Matkasta kertomus. Kielen ja kerronnan keinot omakohtaisessa matkakertomuksessa*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7226-6>
- LINELL, PER 1998: Discourse across boundaries: On recontextualization and the blending of voices in professional discourse. *Text. Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 18 (2), 143–158. <https://doi.org/10.1515/text.1.1998.18.2.143>
- MACHAAL, SANNA 2022: *Sidosryhmien äänet pörssiyritysten vuosikertomusten narratiivisen osion resursina. Tarkastelussa suora esitys ja vapaa suora esitys*. Acta Wasaensia 479. Vaasan yliopisto, Vaasa. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-395-007-8>
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 1999: Speech quotations in newspapers as a form of language use. *SKY Journal of Linguistics* 12, 111–144.
- 2005: *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2014: Aspects of dialogicity: Exploring dynamic interrelations in written discourse. ANNA-MALIN KARLSSON ja HENNA MAKKONEN-CRAIG (toim.): *Analysing text AND talk / Att analysera texter OCH samtal*, 99–120. FUMS Rapport 233. Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk. Saatavissa <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:757298/FULLTEXT02.pdf> [viitattu 3.7.2023].
- MARTIN, JAMES R. – WHITE, PETER R. R. 2005: *The Language of Evaluation. Appraisal in English*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- MCGREGOR, WILLIAM 1994: The grammar of reported speech and thought in Gooniyandi. *Australian Journal of Linguistics* 14 (1), 63–92. <https://doi.org/10.1080/07268609408599502>
- MELLOR, FELICITY 2003: Between fact and fiction: Demarcating science from non-science in popular physics books. *Social Studies of Science* 33 (4), 509–538. Saatavissa <https://www.jstor.org/stable/3182967> [viitattu 23.3.2023]. <https://doi.org/10.1177/0306312703334002>
- MÄNTYNYNEN, ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NIELSEN, HENRIK SKOV – PHELAN, JAMES – WALSH, RICHARD 2015: Ten theses about fictionality. *Narrative* 23 (1), 61–73. <https://doi.org/10.1353/nar.2015.0005>
- NYQVIST, SANNA 2020: Kenen sanat ja tarinat? Tietokirjallisuus kaunokirjallisuuden lähteenä. MIKKO T. VIRTANEN, PIRJO HIIDENMAA ja JYRKI NUMMI (toim.): *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjassa*, 51–76. Gaudeamus, Helsinki.
- OIKKONEN, VENLA 2013: Competing truths: epistemic authority in popular science books on human sexuality. *European Journal of English Studies* 17 (3), 283–294. <https://doi.org/10.1080/13825577.2013.867181>
- PALDANIUS, HILKKA 2019: Selostuksesta tulkintoihin: aineistojen esittäminen lukiolaisten historian esseissä. *Virittäjä* 123 (3), 347–372. <https://doi.org/10.23982/vir.70430>
- PENDERS, BART 2014: Mythbusters: Credibilising strategies in popular nutrition books by academics. *Public Understanding of Science* 23 (8), 903–910. <https://doi.org/10.1177/0963662513485909>
- PENTTILÄ, AARNI 1948: Referaatista I. selosteesta. *Virittäjä* 52, 48–69.

- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2019: *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere.
- PILKINGTON, OLGA A. 2018: *Presented discourse in popular science. Professional voices in books for lay audiences*. Studies in Pragmatics 17. Brill, Leiden. <https://doi.org/10.1163/9789004365971>
- RAHTU, TOINI 2005: Vilin pilkka. Erään haastattelun ääniä. MARKKU HAAKANA ja JYRKI KALLIOKOSKI (toim.): *Referointi ja moniäänisyys*, 282–335. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2006: *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SARJA, TIINA 2016: *Kuka oikein tietää. Kun mielipide haastoi tieteen*. Docendo, Helsinki.
- SATOKANGAS, HENRI 2021: *Termien selittäminen tietokirjoissa*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7738-4>
- SEMINO, ELENA – SHORT, MICK 2004: *Corpus stylistics. Speech, writing and thought presentation in a corpus of English writing*. Routledge, Lontoo. <https://doi.org/10.4324/9780203494073>
- SEMINO, ELENA – SHORT, MICK – WYNNE, MARTIN 1999: Hypothetical Worlds and Thoughts in Contemporary British Narratives. *Narrative* 7 (3), 307–334. Saatavissa <https://www.jstor.org/stable/20107191> [viitattu 23.3.2023].
- SHORE, SUSANNA 2005: Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. MARKKU HAAKANA ja JYRKI KALLIOKOSKI (toim.): *Referointi ja moniäänisyys*, 44–82. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SHORE, SUSANNA 2020: *Lauseita ja vesinokkaeläimiä. Perinteisestä funktionaaliseen lauseoppiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SHORT, MICK 2012: Discourse presentation and speech (and writing, but not thought) summary. *Language and Literature* 21 (1), 18–32. <https://doi.org/10.1177/0963947011432049>
- SUOMALAINEN, KARITA 2018: *Sinä*, konteksti ja monitulkintaisuus: Yksikön 2. persoonan viittaussuh-teista arkikeskustelussa. *Virittäjä* 122 (3), 320–355. <https://doi.org/10.23982/vir.63686>
- TANNEN, DEBORAH 1986: Introducing constructed dialogue in Greek and American conversational literary narrative. FLORIAN COULMAS (toim.): *Direct and Indirect Speech*, 311–332. Walter de Gruyter, Berliini.
- THOMPSON, GEOFF 1996: Voices in text. Discourse perspectives on language report. *Applied Linguistics* 17 (4), 501–530. <https://doi.org/10.1093/applin/17.4.501>
- THOMPSON, GEOFF – PUELENG, THETELA 1995: The sound of one hand clapping. The management of interaction in written discourse. *Text* 15 (1), 103–127. <https://doi.org/10.1515/text.1.1995.15.1.103>
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TURNER, JON 2008: Popular science books. MASSIMIANO BUCCHI ja BRIAN TRENCH (toim.): *Handbook of public communication of science and technology*, 5–14. Routledge, Lontoo. <https://doi.org/10.4324/9780203928240>
- UUTELA, ELINA – VÄLIVERRONEN, ESA 2022: Kenet nähdään asiantuntijana? Asiantuntijuuden määrittely Maria Nordinin Eron oireista -kurssia koskevassa verkkokeskustelussa. *Yhteiskuntapolitiikka* 87 (1), 18–29. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022021519160>
- VIRTANEN, MIKKO T. 2015: *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1760-1>
- 2019: Asemointi ja tutkijakuvat tiedettä popularisoivien biologien matkakertomuksissa. *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* 16 (4), 22–43. <https://doi.org/10.30665/av.85136>
- 2020: Kertomuslajit tiedettä omakohtaisesti popularisoivassa tietokirjallisuudessa: Systemis-funktionaalinen näkökulma. MIKKO T. VIRTANEN, PIRJO HIIDENMAA ja JYRKI NUMMI (toim.): *Kertomuksen keinoin: Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*, 79–111. Gaudeamus, Helsinki. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/327650> [viitattu 11.10.2023].
- 2022: Storytelling beyond body text in popular science books: a multimodal analysis. *Multimodal Communication* 11 (2), 93–109. <https://doi.org/10.1515/mc-2021-0015>
- VIRTANEN, MIKKO T. – RAHTU, TOINI – SHORE, SUSANNA 2018: Kirjoitetun vuorovaikutuksen moninaisuus ja erityisyys. TOINI RAHTU, SUSANNA SHORE ja MIKKO T. VIRTANEN (toim.): *Kirjoitettu vuorovaikutus*, 9–38. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- VIRTANEN, MIKKO T. – HIIDENMAA, PIRJO 2020: Tekstintutkimus. MILLA LUODONPÄÄ-MANNI, MARKUS HAMUNEN, REETTA KONSTENIUS, MATTI MIESTAMO, URPO NIKANNE ja KAIUS SINNEMÄKI (toim.): *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*, 831–863. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1qp9hgb.28>
- VIRTANEN, MIKKO T. – HIIDENMAA, PIRJO – NUMMI, JYRKI (toim.) 2020: *Kertomuksen keinoin. Tarinalisuus mediassa ja tietokirjassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- VISAKKO, TOMI – VOUTILAINEN, EERO 2012: Aprillipila tekstilajina. VESA HEIKKINEN, EERO VOUTILAINEN, PETRU LAUERMA, ULLA TIILILÄ ja MIKKO LOUNELA (toim.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käytäntöä*, 265–301. Kotimaisten kielten keskus. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk29/Genreanalyysi.pdf> [viitattu 11.10.2023].
- VITIKKA, ELINA 2018: Hyperlinkkien funktiot ja kirjoittaja- ja lukijaposiitiot. *Virittäjä* 122 (2), 161–186. <https://doi.org/10.23982/vir.63134>
- 2020: Minä tutkija, me ihmiset: Ensimmäisen persoonan ilmausten tehtäviä tutkijan kirjoittamassa tietokirjassa. MIKKO T. VIRTANEN, PIRJO HIIDENMAA ja JYRKI NUMMI (toim.): *Kertomuksen keinoin: Tarinalisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*, 133–155. Gaudeamus, Helsinki. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/327651> [viitattu 11.10.2023].
- 2022: Kieltolause kirjoittajan ja lukijan välisen vuorovaikutuksen resurssina yleistajuisessa tietokirjassa. *Virittäjä* 126 (4), 472–504. <https://doi.org/10.23982/vir.96046>
- VÄLIVERRONEN, ESA 2015: Tiedeviestintä ja asiantuntijuus – tutkijoiden muuttuva suhde julkisuu-teen. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (3), 221–232. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015061710385>
- 2016: *Julkinen tiede*. Vastapaino, Tampere.
- VÄLIVERRONEN, ESA – LAAKSONEN, SALLA-MAARIA – JAUHO, MIKKO – JALLINOJA, PIA 2020: Liberalists and data-solutionists: redefining expertise in Twitter debates on coronavirus in Finland. *Journal of Science Communication* 19 (05) A10, 1–21. <https://doi.org/10.22323/2.19050210>
- ZAPPAVIGNA, MICHELE 2022: Social media quotation practices and ambient affiliation: Weaponising ironic quotation for humorous ridicule in political discourse. *Journal of Pragmatics* 191, 98–112. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.12.003>

ELINA VITIKKA: Presented discourse as boundary work: Refuting erroneous health claims in popular science books

Public debate on health is a heated matter and full of a wide range of contradictory claims. Researchers are expected to give statements on what information is true and what is not. A central resource contributing to the debate is referring to and evaluating the statements of other participants and presenting one's own position. One way to do this is to write a popular science book.

This article examines three popular science books written by Finnish researchers with the explicit aim to correct erroneous health claims and guide readers to identify unreliable information. The research questions are: what kinds of discourse presentation categories are used to present health claims, what kinds of linguistic and rhetorical resources are used to evaluate and refute these claims, and how this relates to wider popularisation practices. Presenting and refuting health claims are examined through the concept of boundary work: how the voice representing scientific information is demarcated from other voices.

The research is a study of written interaction in popular science and non-fiction. The theoretical starting point is the inherent dialogicity and polyphony of language, which is highlighted through

presented discourse. The classification of presented discourse categories and the analysis of their rhetorical functions draw on textual analysis and previous research on presented discourse (e.g. Leech–Short 2007 [1981]).

The section on the analysis of this study describes three practices. First, presented discourse is used to make generalisations about typical health claims by means of indirect presentation and narrator's presentation of communicated discourse or thought act. Secondly, these generalisations are illustrated by direct presentation, which highlights not only the proposition of the health claim, but also linguistic and argumentative features. The third practice concerns the linguistic stylisation and stereotyping of a particular type of person who spreads misinformation through direct, free direct and free indirect presentation.

The author's voice, representing scientific knowledge, is demarcated from the presented voices, for example, by typographical means. The books also identify different categories of those who make false health claims, from which the authors distance themselves. Presented voices may also be subject to derisive valuation – often veiled in irony. This leaves one to question whether the purpose is to strengthen a sense of connection with like-minded readers rather than to create a conversation between the voices representing scientific knowledge and those representing the opposing side.

Elina Vitikka
Helsingin yliopisto
Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
elina.vitikka@helsinki.fi
<https://orcid.org/0000-0003-4101-0718>